

Ordagrant

Vad allt kan man inte hitta på en marknad! Denna gång tar vår språkspanare **Julian Birbrajer** oss med till handelsgator och torg. Vi får även följa en valutas ödesfärd och träffa på handlare som protesterar.

BASAR

Häromveckan hade jag ett ärende strax utanför huvudstadens tullar till ett område som till största delen upptas av partihandel. Väl där råkade jag hamna hos ett grossistföretag som en afghanska, relativt nyligen invandrad från Iran, basar över. Innanför det väderbitna plastdraperiet fann jag ett smärre ymnighetshorn av bönor, linser, nötter, ris och te, och därutöver kryddor såsom saffran, koriander, kardemumma och kanel. Glad i hågen kunde jag för min inre syn se den jättelika, praktfulla basaren i Teheran, ett betydligt större ymnighetshorn av allt mellan himmel och jord.

Min orientalistiska tankeflykt var inte särskilt långsökt eftersom protesterna i Iran som började den 29 december i fjol, när landets valuta drabbades av en fullständig kollaps, känns alldeles dagsfärska. De annars konservativa basarhandlarna, och allmänheten, gick man ur huse för att demonstrera mot regimen, men som bekant slogs basarrevolutionen brutalt ned.

Basar var ursprungligen – och är fortfarande – en österländsk övertäckt handelsgata med olika etablissemang eller också en öppen marknad med salustånd. Ordet anlände till svenska från franska *bazar* som är en exakt kopia av persiska *bazar*, med samma urgamla betydelse, dvs marknadsplats. Det kan härledas till medelpersiska *vacar*, öppen plats, torg, samlingsplats och marknad. Ordets egentliga källa är urindoeuropeiska *wes-*, att köpa och att sälja, och *kwel-*, att snurra och att vistas.

Så antyds kopplingen mellan handlingen, dvs handeln, och platsen.

Den kollapsade iranska valutan, rialen, är ingen inhemsk produkt, utan bördig från latinets *regalis*, kunglig, avlett av *rex*, kung, precis som spanska *real*, silvermyntet och betalningsmedlet i Spanien från och med 1300-talet. Därifrån färdades realen på handelsvägarna över flera kontinenter. Under den safavidiska dynastin lånades ordet in som *rial*, och till skillnad från Spanien där monarkin inte har avskaffats används den än i dag.

Under bar himmel

Andra platser där vi under historiens gång kunnat handla och utbyta varor men också blickar och tankar är *agora*, som i den antika grekiska staden betydde torg, samling, mötesplats men också marknad. Agoran har alltid förknippats med flanerande filosofer men samtidigt pågick livlig kommers runtomkring. Ordet stammar från verbet *ageirein*, att samla och att föra samman, och är besläktat med den urindoeuropeiska roten *ger-* som också betyder att samla. Verbet *agoreuein* betydde att tala offentligt – att torga, så att säga.

I dagens Grekland betyder *agora* framför allt en alldeles vanlig livsmedelsmarknad, medan den antika agoran lever kvar i det psykologiska ordet för torgskräck, agorafobi.

Agorans romerska arvtagare kom att bli *forum* som på latin följaktligen betyder allmän plats och marknadsplats och är besläktat med *foris*, dörr. Här rör det sig om dörren som en öppning

mot platsen utanför. Ordets urindoeuropeiska rot är *dhwer-*, dörr, som i dess näst intill orörda form återfinns på en mängd moderna språk.

Det gängse svenska ordet som motsvarar *agora* och *forum* är torg, samma öppna plats för möten och handel. Torghandel är de facto en basar under bar himmel. Ordets källa ligger också österut men granngårds, då det härleds till fornkyrkoslaviska *trǫgŭ*, torg, marknadsplats och handel. *Torg* hette det faktiskt på fornryska, på samtida polska heter det *targ*, medan en för tjeckiskan vanlig anhopning av konsonanter bildar ordet *trh*.

När vi bildligt talat torgför någonting använder vi oss lustigt nog av en torgmetafor.

Torg och marknad hänger samman på många vis men har inte samma etymologi. Vi skulle kunna förledas att tro att marknad har med mark att skaffa men det går tillbaka på latinets *mercatus*, handelsplats, marknad och handel, och verbet *mercari*, att handla och att köpa. Bakom ligger substantivet *merx*, i genitiv *mercis*, med betydelsen handelsvara. På italienska blev det så småningom *mercato*. Det svenska ordet har många germanska släktingar, bland dem det isländska *marknaðr* och tyska *Markt*.

Ett helt annat ord för torg gjorde det annars anonyma Ukraina levande för oss redan två decennier före den ryska invasionen. Under den så kallade orangea revolutionen 2004 samlades i Kyjiv stora folkmassor på Majdan Nezaleznosti, Självständighetstorget, och tio år senare var det dags för Euromajdan, den folkliga revolten mot regimen, där samma torg åter stod i centrum för händelserna.

Spännande nog stammar *majdan* från persiska *meydan* som betyder torg, öppen plats och fält, men också rondell, och som genom osmansk turkiska invandrat till Balkan och Östeuropa. Ordet har även anammats av arabiska, såsom i *Midan al-Tahrir* i Kairo, Tahrirtorget, där *tahrir* betyder befrielse.

Små och stora partier

Handel kan man som sagt bedriva på gator och torg, och i parti och minut. Parti är naturligtvis en större mängd av en viss handelsvara, som stammar från franska *parti*, med samma betydelse. Grammatiskt är det perfekt particip av

partir, i dess tidiga betydelse att dela, och härleds från latinets *pars*, del. Minut i uttrycket i parti och minut, dvs att handla i mindre partier eller styckevis, kommer från latinets *minutus*, liten men egentligen förminskad. Där har vi ett tydligt släktskap med klockans minut, vars ursprung går tillbaka till det babyloniska tal-systemet som byggde på talet 60.

Indelningen i parti och minut är synonym med den i gross- och detaljhandel. Gross kommer från latinets *grossus*, stor eller tjock, och i modern tid från franska *douzaine grosse*, tolv dussin, noga räknat stort dussin, då franskans *gros* betyder stor. Detalj är i sin tur taget från franska *détail* med samma betydelse, från verbet *détailler*, att sönderdela, och längre tillbaka av *tailler*, att skära. I grunden handlar det om samma metafor som i gamla *partir*, fast parti kom att beteckna en större mängd och detaljen mindre.

I basaren i den iranska huvudstaden och annorstädes betalar man med rialer men priset anges i toman – en egendomlig valutaklyvning. Toman har till skillnad från rialen orientaliskt påbrå, nämligen mongoliska *tūmen*, som står för talet 10 000 och den militära enheten bestående av lika många soldater. När Djingis khan och hans här erövrade Persien på 1200-talet slog toman rot i persiskan som ett basalt inslag i vardagsekonomin. En smula ologiskt blev en toman lika med tio rialer.

Hur som helst undrar man över priset för basarrevolutionen.

JULIAN BIRBRAJER

Skicka gärna kommentarer och frågor till julian@karavan.se.

Källor

Collins English Dictionary. Complete and Unabridged (HarperCollins, 2014)

Diccionario de la lengua española (Real Academia Española, 1992)

Nordisk familjebok (1904–1926)

Elias Wessén: *Våra ord* (Esselte Studium, 1979)

Webben/appar

etymonline.com, larousse.fr, ne.se, svenska.se (Svenska Akademiens Ordbok, Svensk Ordbok, Svenska Akademiens Ordlista), thefreedictionary.com, treccani.it, wikipedia.com, ChatGPT (AI-app), *Dictionnaire* (Trésor de la langue française informatisé, app)